

Wiesław Kowalski

Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie

Praca z rodziną dysfunkcyjną – współczesnym wyzwaniem systemu wspierania rodziny i pieczy zastępczej

Working with a dysfunctional family – a contemporary challenge of family support and foster care

Streszczenie

Artykuł ukazuje potrzebę wspierania rodziny niewydolnej wychowawczo. Na początku dokonano analizy przyczyn dysfunkcyjności rodzin, wskazując na szereg uwarunkowań prowadzących do różnorodnych zagrożeń i nieprawidłowości w funkcjonowaniu rodziny. Następnie zaprezentowano szereg form wspierających rodzinę, do których należy zaliczyć: pracę socjalną, konsultację wychowawczą, interwencję kryzysową, grupę wsparcia, terapię i poradnictwo rodzinne. Powyższe formy powinny zapobiegać sieroctwu społecznemu i prowadzić do ograniczenia umieszczania dzieci w formach opieki zastępczej. W dalszej części artykułu przedstawiono cele i zadania wynikające z ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Szczególną uwagę zwrócono na zadania administracji samorządowej szczebla gminnego i powiatowego. Określono także zadania, wynikające z ustawy, dla utworzonych nowych stanowisk: asystenta rodziny i koordynatora pieczy zastępczej. W zakończeniu podkreślono, że celem nadrzędnym systemu wspierania rodziny i pieczy zastępczej jest praca profilaktyczna z rodziną, która powinna przyczyniać się do życia i wychowania dzieci w ich naturalnych rodzinach.

S u m m a r y

This article reveals the need for educationally incompetent family support. At the beginning, the analysis of the causes of dysfunctionality among families was carried out, pointing to a number of conditions leading to a variety of risks and failures in a family functioning. Next, a number of forms of family support was presented, which included: social work, educational consultation, crisis intervention, support group therapy and family counseling. These forms should prevent social orphanhood and lead to reduction of placement of children in foster care forms. Later in this article the objectives and tasks arising from the Act on family support and foster care system were presented. Particular attention was paid to the task of local administration in municipalities and districts. The tasks of the Act for new positions of a family assistant and coordinator of foster care were defined. In the conclusion, it was emphasized that the primary goal of the system of family support and foster care is preventive work with a family, what should contribute to the lives of children in their natural families.

S ł o w a k l u c z o w e: dysfunkcyjność, piecza zastępcza, asystent rodziny, profilaktyka

K e y w o r d s: dysfunctionality, custody replacement, family assistant, prevention

Rodzina jako naturalna i powszechna społeczność jest podstawową i najważniejszą dla rozwoju człowieka instytucją. W stosunku do jakiegokolwiek innej wspólnoty pozostaje ona zawsze społecznością pierwotną i jedną z najbardziej cenionych wartości. Okres transformacji, który przyniósł wiele pozytywnych zmian, przyczynił się także do powstania sytuacji, która powoduje, że społeczeństwo polskie często określane jest jako społeczeństwo ryzyka. Egzystencja w niepewnej i nie do końca klarownej rzeczywistości rzutuje na jakość funkcjonowania rodziny, określanej coraz częściej mianem rodziny ryzyka.

Chociaż powszechnie mówi się o rozmaitych zagrożeniach i nieprawidłowościach w funkcjonowaniu rodziny, często wręcz o jej kryzysie, uznawana jest ona jednak niezmiennie za najważniejszą komórkę społeczną, a w konsekwencji za dobro, które należy chronić. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera pomoc oraz praca socjalna z rodziną doświadczającą dziś takich negatywnych zjawisk jak: bezrobocie, ubóstwo, sieroctwo. Na problemy te nakładają się także inne zjawiska o różnym pochodzeniu i charakterze, wymienić można: wzrost liczby rodzin trwale lub czasowo niepełnych, liberalizacja poglądów w dziedzinie etyki, zawężanie działalności kulturalnej członków rodziny na skutek postępującej pauperyzacji wielu polskich rodzin¹. Zjawiska te niejednokrotnie stają się przyczyną częściowej lub całkowitej dysfunkcji rodzin, prowadząc do ich niewydolności, a często do patologii. Szczęólnego więc znaczenia nabierają oddziaływania socjalne koncentrujące się na rodzinnej opiece zastępczej i pracy instytucji pomagających w sytuacjach kryzysowych.

Przeprowadzona w Polsce reforma systemu opieki nad dzieckiem spowodowała, że dominującą formą organizacyjną stały się powiatowe centra pomocy rodzinie, które po reformie administracji terytorialnej w 1999 r. przejęły znaczą część zadań likwidowanych zespołów pomocy społecznej, jak również podjęły całkiem nowe zadania w zakresie opieki zastępczej.

Dopełnieniem tych zmian było wyłączenie w 2000 r. opieki nad dziećmi z nadzoru Ministerstwa Edukacji Narodowej i przekazanie jej do Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Opieka nad dzieckiem i rodziną stała się tym samym elementem składowym systemu pomocy społecznej i uwzględniona w zapisach ustawy dotyczącej pomocy społecznej, w nowym, odrębnym rozdziale – *Opieka nad rodziną i dzieckiem*.

Wprowadzono zarazem nowe cenne rozwiązania w zakresie funkcjonowania opieki zastępczej. Przyjęto zasadę, że w sytuacji konieczności rozdzielenia dziecka z rodziną należy starać się umieścić je czasowo w rodzinnym środowisku zastępczym, nie zaś w placówce opiekuńczo-wychowawczej. W czasie pobytu dziecka w rodzinie zastępczej zadaniem pracowników socjalnych jest prowadzenie pracy naprawczej z rodziną. Istotna jest zarazem dbałość o podtrzymanie więzi dziec-

¹ Maj, R. (2006). Współczesna rodzina jako podmiot pracy socjalnej. W: *Współczesne wyzwania pracy socjalnej*. Pod red. J. Kędzior, A. Ładyżyńskiego, Toruń, s. 81.

ka z domem rodzinnym i ostatecznie – reintegracja rodziny oraz udzielenie jej wsparcia, by nie dopuścić do ponownej separacji².

System opieki zastępczej nad dzieckiem pozbawionym opieki rodziców przedstawiony był początkowo w *Ustawie z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, w rozdziale Opieka nad rodziną i dzieckiem*³. Wyszczególniono szereg form pomocy dziecku i rodzinie w sytuacji, gdy rodzina ma trudności z wypełnieniem swoich obowiązków. Zauważono, że system pomocy rodzinie i dziecku w pierwszej kolejności powinien być nastawiony na pomoc w rozwiązywaniu problemów rodziny, zanim nastąpi rozkład więzi rodzinnych oraz zaistnieją okoliczności zmuszające do rozdzielenia rodziny. W pracy z rodziną należy się koncentrować na poprawie funkcjonowania całej rodziny, a nie tylko na pracy z dziećmi. Wspieranie rodziny należy zaczynać jak najwcześniej. Najlepszym miejscem do kontaktów z rodziną jest jej dom.

Dotychczasowe badania potwierdzają, że podstawową przyczyną umieszczenia dzieci w różnych formach opieki zastępczej jest brak realnej pomocy rodzinie zmarginalizowanej lub rodzinie w kryzysie. Dlatego istotą proponowanych rozwiązań jest stworzenie spójnego systemu opieki nad dzieckiem i rodziną je wychowującą, jeżeli ma ona trudności w prawidłowym wypełnianiu swoich funkcji. Działania podejmowane w ramach tego systemu powinny zapewnić rodzinie taką pomoc, aby w jej efekcie wyeliminowane zostało zagrożenie zabrania dziecka z rodziny, lub zapewniony szybki do niej powrót dla tych dzieci, które z uwagi na ich dobro okresowo musiały zostać umieszczone poza rodziną⁴.

Pracę z rodziną powinno się zacząć od pomocy w jej codziennych problemach. Należy pamiętać, że efektywna praca z rodziną musi być stała, intensywna i dotyczyć jej ważnych problemów. Praca ta powinna w szczególności:

- wspierać integrację rodziny, wzmacniać więzi uczuciowe w rodzinie,
- pomagać w integracji rodziny z otoczeniem,
- służyć odbudowaniu funkcji opiekuńczych i wychowawczych rodziny,
- neutralizować patogenne oddziaływanie rodziny na dzieci,
- pomagać w konstruktywnym rozwiązywaniu konfliktów i kryzysów w rodzinie.

Podstawowe formy pomocy rodzinie to: pomoc socjalna, konsultacje wychowawcze, interwencja kryzysowa, grupa wspierania oraz terapia rodzinna (indywidualna lub grupowa). Pracownicy pomocy społecznej w bezpośredniej pracy z rodziną problemową powinni znaleźć oparcie w zinstytucjonalizowanych formach wspierania rodzin, w zależności od występujących problemów i stopnia ich zaawansowania. Poradnictwo rodzinne i wychowawcze, organizowane w ramach poradnictwa specjalistycznego pomocy społecznej, powinno świadczyć pomoc ze

² Brągiel, J. (2004). Rodzina obszarem pracy socjalnej. W: *Praca socjalna – wielość perspektyw, Rodzina – Multikulturowość – Edukacja*, Opole, s. 16.

³ *Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej* (Dz. U. Nr 64, poz. 593).

⁴ Hryniewicz, J. (2006). *Odrzuceni. Analiza procesu umieszczenia dzieci w domach dziecka*, Warszawa, s. 73.

strony wykwalifikowanej kadry psychologów i pedagogów, a także pracowników socjalnych, prawników, lekarzy specjalistów w zakresie pracy z rodziną. Do głównych zadań poradnictwa rodzinnego i wychowawczego należy zaliczyć:

- diagnozowanie środowiska rodzinnego,
- diagnozowanie sytuacji dziecka w rodzinie oraz potrzeb i możliwości dziecka,
- poradnictwo socjalne,
- prowadzenie poradnictwa opiekuńczego w zakresie zaspokajania podstawowych potrzeb dziecka i rodziny,
- poradnictwo w zakresie rozwiązywania problemów wewnętrznych,
- poradnictwo dotyczące zaburzeń w zachowaniu i niedostosowania społecznego,
- przygotowanie indywidualnych planów terapeutycznych dla rodzin i dzieci,
- prowadzenie terapii rodzinnej,
- prowadzenie grup wsparcia⁵.

Poradnictwo rodzinne powinno być tworzone na bazie już istniejących form pomocy społecznej, poradni specjalistycznych, z wykorzystaniem potencjału fachowców w pożądanym dziedzicach pracujących na terenie powiatu, szczególnie w ośrodkach diagnostycznych placówek opiekuńczo-wychowawczych, poradniach psychologiczno-pedagogicznych oraz poradniach uzależnień.

Ważną rolę w rodzinach problemowych spełniają środowiskowe formy wspierania rodziny w jej funkcjach opiekuńczo-wychowawczych. Środowiska lokalne powinny konstruować własne, uwzględniające specyficzne potrzeby regionu programy psychoprofilaktyczne, które pozwolą na wsparcie rodziny, a tym samym zapobiegają powiększaniu się niewydolności rodziny i konieczności umieszczenia dzieci poza rodziną. Celem tych programów powinno być wspieranie rodziny, szkoły i społeczności lokalnej w rozwiązywaniu problemów dzieci i młodzieży, głównie poprzez:

- zapewnienie pomocy socjalnej,
- dożywianie,
- pomoc w nauce i wyrównywanie braków,
- trening umiejętności społecznych,
- organizację czasu wolnego, rozwój zainteresowań, zabawę, sport,
- organizację wypoczynku letniego i zimowego, turystykę,
- szkolenie rodziców w zakresie wypełniania ról rodzicielskich.

Podstawowymi formami realizacji powinno być:

- tworzenie grup i środowisk rówieśniczych alternatywnych wobec młodocianych grup subkulturowych,
- praca uliczna (pedagogicy ulicy) z dziećmi i młodzieżą,
- organizowanie świetlic terapeutycznych i klubów środowiskowych jak najbliżej domu, proponowanie w nich interesujących form spędzania czasu po szkole,

⁵ Czarnecki, P. (2009). *Współczesne problemy bioetyczne dotyczące początku i końca życia ludzkiego w kontekście etyki pracownika socjalnego. Studium pracy socjalnej*, Lublin, s. 191.

- organizowanie ognisk wychowawczych i świetlic środowiskowych, które zapewnią opiekę i wszechstronną pomoc dzieciom, a jednocześnie będą współpracować z rodziną dziecka,
- organizowanie ośrodków interwencji kryzysowej z takimi formami jak: telefon zaufania, zespół interwencji kryzysowej, hotelik,
- prowadzenie ośrodków wsparcia dla młodzieży z uzależnieniami,
- prowadzenie form aktywizacji zawodowej młodzieży⁶.

Rozbudowa i zróżnicowanie form pomocy środowiskowej powinno zapobiegać sieroctwu społecznemu i prowadzić do ograniczenia umieszczania dzieci w formach opieki zastępczej. W sytuacji wyczerpania wszystkich możliwości zapewnienia dziecku opieki i wychowania w rodzinie naturalnej i umieszczenia dziecka poza rodziną, ustawa o pomocy społecznej akcentuje podmiotowość dziecka oraz prawo dziecka do wychowania w rodzinie, a w przypadkach koniecznych zapewnienie opieki i wychowania w rodzinnych formach opieki. Wychowanie w formach pieczy zastępczej powinno respektować prawo dziecka do stabilnego środowiska wychowawczego, do utrzymania osobistych kontaktów z rodziną oraz powrotu do rodziny naturalnej. Ustawa wymienia podstawowe prawa dziecka do poszanowania jego godności, wartości osobowej, prywatności, rozwoju zgodnie z jego wolą, możliwościami i potrzebami, z poszanowaniem woli rodziców. Zaakcentowane jest też prawo do pomocy w przygotowaniu do usamodzielnienia, dostępu do informacji, wyrażania opinii w sprawach, które dotyczą dziecka oraz prawo do ochrony przed poniżającym traktowaniem i karaniem. Ustawa o pomocy społecznej wyraźnie akcentowała kolejność zasad dotyczących pomocy rodzinie i dziecku, a mianowicie:

- wspieranie funkcji opiekuńczych rodziny przez specjalistyczne formy pomocy na bazie środowiskowych placówek opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego,
- zapewnienie dziecku wsparcia i wychowania w rodzinie zastępczej,
- umieszczenie dziecka w placówce opiekuńczo-wychowawczej⁷.

Kolejność powyższych zadań dotyczących pomocy rodzinie i dziecku nie jest przypadkowa. Pierwsze z nich dotyczy pomocy profilaktycznej i wsparcia rodziny z wykorzystaniem jej potencjału, a także możliwości środowiska lokalnego. Zadanie to realizowane jest głównie poprzez placówki wsparcia dziennego, które zapewniają dziecku pomoc w nauce, organizują czas wolny, prowadzą rozwój zainteresowań oraz stałą pracę z rodziną dziecka. Placówki wsparcia dziennego prowadzą zajęcia terapeutyczne, korekcyjne, kompensacyjne i logopedyczne, udzielają także pomocy w sytuacjach kryzysowych szkolnych, rodzinnych, rówieśniczych i osobistych

⁶ Kowalski, W. (2009). Opieka nad rodziną i dzieckiem jako obszar edukacji dorosłych. W: M. Pakuła, A. Dudak (red.), *Edukacja ustawiczna dorosłych w europejskiej przestrzeni kształcenia. Z perspektywy polskich doświadczeń*, Lublin, s. 181.

⁷ Art. 80 *Ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej* (Dz. U. Nr 64, poz. 593).

w oparciu o diagnozę indywidualną dziecka i jego rodziny⁸. Dopiero gdy ta forma pomocy zawiedzie, należy kierować dzieci w pierwszej kolejności do rodzin zastępczych, a w ostateczności do form opieki zastępczej typu instytucjonalnego.

Zadania te i zasady ich realizacji zostały usankcjonowane w odrębnym akcie prawnym, którym jest *Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*⁹.

W trakcie jej przygotowywania uznano, że bardzo duże znaczenie mają działania profilaktyczne, pomagające rodzinie w prawidłowym funkcjonowaniu i wychowywaniu dzieci, przeciwdziałające powstawaniu problemów lub pozwalające je rozwiązywać we wczesnym okresie ich pojawiania się. Podstawowym narzędziem działania na rzecz dziecka powinna być praca z rodziną. Jest ona ważna w momencie przeżywania przez rodzinę pierwszych trudności, jest niezbędna wówczas, gdy w rodzinie ma miejsce poważny kryzys, zagrażający dobru dziecka. W wyniku pracy z rodziną powinna ona osiągnąć zdolność prawidłowego funkcjonowania na tyle, aby bezpieczeństwo dzieci nie było zagrożone.

Działaniom profilaktycznym mającym na celu stworzenie dziecku odpowiednich warunków życia w jego środowisku rodzinnym muszą towarzyszyć działania na rzecz doskonalenia i rozwoju różnych form pieczy zastępczej nad dzieckiem. Należy przy tym wyraźnie podkreślić, że powinny mieć one charakter okresowy i wszędzie tam, gdzie jest to możliwe, zmierzać do integracji dziecka z jego rodziną. Wśród instytucji sprawujących pieczę zastępczą nad dzieckiem szczególne miejsce powinny zajmować formy rodzinne. Mają one ogromną przewagę nad instytucjonalnymi formami (placówki opiekuńczo-wychowawcze) nie tylko z uwagi na skutki społeczne, w tym przede wszystkim dobro dziecka, ale także z punktu widzenia skutków ekonomicznych: koszty opieki i wychowania dziecka w każdej z rodzinnych form pieczy zastępczej są znacznie niższe niż w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Mając to na uwadze zakłada się, że podstawowymi formami pieczy zastępczej będą rodziny zastępcze spokrewnione, rodziny zastępcze niespokrewnione oraz placówki typu rodzinnego.

Praca z rodziną powinna przybierać różnorodne formy dostosowane do potrzeb, możliwości i okoliczności udzielania pomocy i wsparcia.

Ustawa zobowiązuje organy administracji samorządowej do realizacji zadań w zakresie wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej. Do zadań własnych gminy należy między innymi:

- opracowanie i realizacja 3-letnich gminnych programów wspierania rodziny,
- tworzenie oraz rozwój systemu opieki nad dzieckiem, w tym placówek wsparcia dziennego, oraz praca z rodziną przeżywającą trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych,

⁸ Rozporządzenie Ministra Polityki Socjalnej z dnia 14 lutego 2005 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych (Dz. U. Nr 37, poz. 331).

⁹ *Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* (Dz. U. z 2013 r., poz. 135).

- prowadzenie monitoringu sytuacji dziecka z rodziny zagrożonej kryzysem lub przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczej zamieszkałej na terenie gminy¹⁰.

Do zadań zleconych z zakresu administracji rządowej realizowanych przez gminę należy wykonywanie zadań wynikających z rządowych programów dotyczących wspierania rodziny¹¹.

Ustawa nakłada również obowiązek realizacji zadań odnoszących się do samorządu powiatowego.

Do zadań własnych samorządu powiatowego należy między innymi:

- opracowanie i realizacja 3-letnich powiatowych programów dotyczących rozwoju pieczy zastępczej,
- zapewnienia dzieciom pieczy zastępczej w rodzinach zastępczych, rodzinnych domach dziecka oraz placówkach opiekuńczo-wychowawczych,
- organizowanie wsparcia osobom usamodzielnianym opuszczającym rodziny zastępcze, rodzinne domy dziecka oraz placówki opiekuńczo-wychowawcze i regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne przez wspieranie procesu usamodzielniania,
- organizowanie wsparcia dla rodzinnej pieczy zastępczej, w szczególności przez tworzenie warunków do powstawania grup wsparcia i specjalistycznego poradnictwa,
- wyznaczanie organizatora rodzinnej pieczy zastępczej¹².

Do zadań zleconych z zakresu administracji rządowej realizowanych przez powiat należy realizacja i finansowanie zadań wynikających z rządowych programów wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej¹³.

W celu wzmocnienia pracy z rodziną ustawa wprowadza stanowisko asystenta rodzinnego w gminie. Pracownicy socjalni, nadmiernie obciążeni swoimi zadaniami, nie mogą poświęcić odpowiedniej uwagi pozamaterialnym problemom rodziny. Ponadto nie są oni przygotowani do rozwiązywania problemów związanych z wychowaniem małoletnich dzieci. Dlatego też postuluje się, aby w ośrodku pomocy społecznej powołać stanowisko asystenta rodzinnego, niezależnie od pracowników socjalnych.

Celem pracy asystenta jest osiągnięcie przez rodzinę podstawowego poziomu stabilności życiowej, która umożliwi jej wychowywanie dzieci. Jego głównym zadaniem jest niedopuszczenie do oddzielenia dzieci od rodziny. Intensywna praca asystenta z rodziną nie może ustać nawet w przypadku czasowego umieszczenia przez sąd dziecka poza rodziną. Wówczas zadaniem asystenta staje się nie tylko praca z rodziną w miejscu zamieszkania, ale również współpraca z rodziną spokrewnioną lub koordynatorem powiatowym, odpowiedzialnym za dziecko

¹⁰ Tamże, art. 17.

¹¹ Tamże, art. 177.

¹² Tamże, art. 180 ustawy.

¹³ Tamże, art. 181 ustawy.

umieszczone w instytucji sprawującej pieczę zastępczą, będącej w gestii samorządu powiatowego, oraz z sądem. Asystent powinien aktywnie uczestniczyć we wszystkich działaniach zmierzających do powrotu dziecka do rodziny.

Do zadań asystenta rodziny należy w szczególności:

opracowanie i realizacja planu pracy z rodziną we współpracy z członkami rodziny i w konsultacji z pracownikiem socjalnym,

- opracowanie, we współpracy z członkami rodziny i koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej, planu pracy z rodziną, który jest skoordynowany z planem pomocy dziecku umieszczonemu w pieczy zastępczej;
- udzielanie pomocy rodzinom w poprawie ich sytuacji życiowej, w tym w zdobywaniu umiejętności prawidłowego prowadzenia gospodarstwa domowego;
- udzielanie pomocy rodzinom w rozwiązywaniu problemów socjalnych;
- udzielanie pomocy rodzinom w rozwiązywaniu problemów psychologicznych;
- udzielanie pomocy rodzinom w rozwiązywaniu problemów wychowawczych z dziećmi;
- wspieranie aktywności społecznej rodzin;
- motywowanie członków rodzin do podnoszenia kwalifikacji zawodowych;
- udzielanie pomocy w poszukiwaniu, podejmowaniu i utrzymywaniu pracy zarobkowej;
- motywowanie do udziału w zajęciach grupowych dla rodziców, mających na celu kształtowanie prawidłowych wzorców rodzicielskich i umiejętności psychospołecznych;
- udzielanie wsparcia dzieciom, w szczególności poprzez udział w zajęciach psychoedukacyjnych;
- podejmowanie działań interwencyjnych i zaradczych w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa dzieci i rodzin;
- prowadzenie indywidualnych konsultacji wychowawczych dla rodziców i dzieci;
- prowadzenie dokumentacji dotyczącej pracy z rodziną;
- dokonywanie okresowej oceny sytuacji rodziny, nie rzadziej niż co pół roku, i przekazywanie tej oceny podmiotowi;
- monitorowanie funkcjonowania rodziny po zakończeniu pracy z rodziną;
- sporządzanie, na wniosek sądu, opinii o rodzinie i jej członkach;
- współpraca z jednostkami administracji rządowej i samorządowej, właściwymi organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami i osobami specjalizującymi się w działaniach na rzecz dziecka i rodziny¹⁴.

Asystent rodziny informuje członków rodziny wymagających wsparcia o celu pomocy, planowanym jej zakresie i spodziewanych efektach, a także o koniecznym udziale osoby w przezwyciężaniu jej trudnej sytuacji rodzinnej. Wszystkie etapy pracy z rodziną zakładają zgodę rodziny oraz jej czynny udział w podejmowanych działaniach.

¹⁴ Tamże, art. 15.

Aby praca asystenta rodzinnego przyniosła zakładane efekty, nie może on mieć pod opieką więcej niż 20 rodzin¹⁵.

Zatrudniając asystenta rodzinnego w gminie, należy bezwzględnie przestrzegać zasady, że nie będzie on wykorzystywany do zastępowania czy wyręczania pracownika socjalnego w jego zadaniach, a w szczególności nie może on przyznawać świadczeń socjalnych.

Asystent rodzinny powinien posiadać udokumentowane kwalifikacje do pracy z rodziną. Obok odpowiedniego przygotowania teoretycznego powinien posiadać praktykę w pracy z dziećmi i ich rodzinami, zdobytą wcześniej np. w dziennych placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Ważne są również predyspozycje osobowościowe kandydata na asystenta, gdyż powinien on być powiernikiem i przyjaciелеm rodziny, wspólnie pracującym z rodziną, a nie władczo wytyczać cele i konsekwentnie je egzekwować. Asystent rodziny musi unikać oceniania i pouczenia, a do problemów rodziny podchodzić ze zrozumieniem¹⁶.

Asystent rodzinny nie będzie mógł łączyć swojej funkcji z funkcją pracownika socjalnego, który ma wpływ na wysokość przyznawanych świadczeń pieniężnych¹⁷.

Efektom prawidłowo prowadzonej pracy z rodziną powinno być pozostanie dziecka w rodzinie lub jego powrót do rodziców, jeżeli już zostało umieszczone poza rodziną.

Postanowienia ww. ustawy wprowadzają także określone zmiany w funkcjonowaniu pieczy zastępczej. Piecza zastępcza jest sprawowana w przypadku niemożności zapewnienia dziecku opieki i wychowania przez rodziców; jest ona realizowana w formie rodzinnej oraz instytucjonalnej.

Realizacja zadań z zakresu pieczy zastępczej spoczywa na samorządzie powiatowym. Zgodnie z art. 76 ust.1 ww. ustawy, starosta powiatu wyznacza jednostkę organizacyjną do realizacji powyższego zadania, którą w ustawie określa się jako organizatora rodzinnej pieczy zastępczej. Na terenie jednego powiatu może działać więcej niż jeden organizator rodzinnej pieczy zastępczej.

Do zadań organizatora rodzinnej pieczy zastępczej między innymi należy:

- prowadzenie naboru kandydatów do pełnienia funkcji rodziny zastępczej zawodowej, rodziny zastępczej niezawodowej lub prowadzenia rodzinnego domu dziecka;
- kwalifikowanie osób kandydujących do pełnienia funkcji rodziny zastępczej lub prowadzenia rodzinnego domu dziecka oraz wydawanie zaświadczeń kwalifikacyjnych zawierających potwierdzenie ukończenia szkolenia, opinię o spełnianiu warunków i ocenę predyspozycji do sprawowania pieczy zastępczej;
- organizowanie szkoleń dla kandydatów do pełnienia funkcji rodziny zastępczej lub prowadzenia rodzinnego domu dziecka;

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże, art. 12.

¹⁷ Tamże, art. 17.

- zapewnianie pomocy i wsparcia osobom sprawującym rodzinną pieczę zastępczą, w szczególności w ramach grup wsparcia oraz rodzin pomocowych;
- współpraca ze środowiskiem lokalnym, w szczególności z powiatowym centrum pomocy rodzinie, ośrodkiem pomocy społecznej, sądami i ich organami pomocniczymi, instytucjami oświatowymi, podmiotami leczniczymi, a także kościołami i związkami wyznaniowymi oraz z organizacjami społecznymi;
- prowadzenie poradnictwa i terapii dla osób sprawujących rodzinną pieczę zastępczą i ich dzieci oraz dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej;
- dokonywanie okresowej oceny sytuacji dzieci przebywających w rodzinnej pieczy zastępczej;
- zapewnianie rodzinom zastępczym zawodowym i niezawodowym oraz prowadzącym rodzinne domy dziecka poradnictwa, które ma na celu zachowanie i wzmocnienie ich kompetencji oraz przeciwdziałanie zjawisku wypalenia zawodowego;
- przedstawianie staroście i radzie powiatu corocznego sprawozdania z efektów pracy;
- organizowanie opieki nad dzieckiem, w przypadku gdy rodzina zastępcza albo prowadzący rodzinny dom dziecka okresowo nie może sprawować opieki, w szczególności z powodów zdrowotnych lub losowych albo zaplanowanego wypoczynku¹⁸.

Ustawa oprócz asystenta rodziny przewiduje również powoływanie koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej. Wyznacza go organizator rodzinnej pieczy zastępczej po zasięgnięciu opinii odpowiedniej rodziny zastępczej lub prowadzącego rodzinny dom dziecka.

Do zadań koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej w szczególności należy:

- udzielanie pomocy rodzinom zastępczym i prowadzącym rodzinne domy dziecka w realizacji zadań wynikających z pieczy zastępczej;
- przygotowanie, we współpracy z asystentem rodziny i odpowiednio rodziną zastępczą lub prowadzącym rodzinny dom dziecka, planu pomocy dziecku;
- pomoc rodzinom zastępczym oraz prowadzącym rodzinne domy dziecka w nawiązaniu wzajemnego kontaktu;
- zapewnianie rodzinom zastępczym oraz prowadzącym rodzinne domy dziecka dostępu do specjalistycznej pomocy dla dzieci, w tym psychologicznej, re-educacyjnej i rehabilitacyjnej;
- udzielanie wsparcia pełnoletnim wychowankom rodzinnych form pieczy zastępczej;
- przedstawianie corocznego sprawozdania z efektów pracy organizatorowi rodzinnej pieczy zastępczej¹⁹.

¹⁸ Tamże, art. 76.

¹⁹ Tamże, art. 77.

Na stanowisku koordynatora zatrudniona będzie mogła być osoba, która posiada odpowiednie wykształcenie i co najmniej roczne doświadczenie w pracy z dzieckiem i rodziną, w tym rodziną zastępczą. Koordynator będzie miał obowiązek stałego doskonalenia swoich kwalifikacji i będzie podlegał superwizji oraz nadzorowi organizatora rodzinnej pieczy zastępczej²⁰.

Koordynator rodzinnej pieczy zastępczej będzie wykonywał swoje zadania poza powiatowym centrum pomocy rodzinie i nie będzie mógł łączyć swojej funkcji z funkcją pracownika socjalnego, który ma wpływ na wysokość przyznawanych świadczeń pieniężnych.

W regulacji określona została również liczba rodzin zastępczych pozostających pod opieką jednego koordynatora. Zakłada się, że nie może ona przekroczyć 30²¹.

Jednym z celów przebudowy rozwiązań w zakresie zastępczej pieczy nad dzieckiem jest doprowadzenie do istotnego ograniczenia roli placówek opiekuńczo-wychowawczych w sprawowaniu tej pieczy. Instytucje te przeznaczone będą dla dzieci starszych (docelowo – od 10 roku życia), dzieci wymagających szczególnej opieki, które mają trudności w przystosowaniu do życia rodzinnego. Umieszczenie dziecka w całodobowej placówce opiekuńczo-wychowawczej będzie mogło mieć miejsce po wyczerpaniu możliwości zatrzymania go w rodzinie lub umieszczenia w rodzinie zastępczej lub rodzinnym domu dziecka. Należy mieć także na uwadze, że pobyt dziecka w placówce powinien mieć charakter przejściowy – do czasu jego powrotu do rodziny lub umieszczenia w rodzinie zastępczej. W tej sytuacji bardzo ważne jest, aby pracownicy instytucji opiekuńczo-wychowawczej od początku pobytu dziecka rozpoczęli pracę z jego rodziną, we współpracy z asystentem rodzinnym w gminie²².

Pozostawienie tej formy pieczy nad dzieckiem wymusza przeprowadzenie istotnych zmian w funkcjonowaniu tych placówek. Przede wszystkim konieczne jest, aby zapewniały one swoim wychowankom warunki zbliżone do domowych i tym samym przygotowywały do samodzielnego, odpowiedzialnego funkcjonowania w dorosłym życiu.

Realizacja powyższych zamierzeń oznacza, że liczba dzieci kierowanych do placówek powinna w najbliższych latach sukcesywnie ulegać zmniejszeniu. Docelowo powinny w Polsce funkcjonować tylko małe, specjalistyczne placówki o charakterze domowym, w których przebywa nie więcej niż 14 dzieci. Dotychczasowe doświadczenia wskazują, że zamieszkiwanie w jednym domu większej liczby dzieci ma negatywny wpływ na proces wychowawczy i zmniejsza szanse dzieci na dobre przygotowanie do samodzielnego życia²³.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże, art. 78.

²² Tamże, art. 95.

²³ Tamże .

Pracownicy pedagogiczni placówek, tj. wychowawcy, pedagodzy oraz psycholodzy, powinni zostać objęci systemem szkoleń i studiów podyplomowych podnoszących ich kwalifikacje, wiedzę o problemach dzieci oraz umiejętności wychowawcze.

Przekształcenie i likwidowanie placówek może napotkać na opór pracowników pedagogicznych, którzy będą obawiać się o swoje miejsca pracy. Należy stworzyć im perspektywę nowego zatrudnienia w dziennych placówkach opiekuńczo-wychowawczych, w poradnictwie rodzinnym lub umożliwić prowadzenie zawodowych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka. Uruchomione zostaną na szeroką skalę szkolenia i kursy pozwalające przekwalifikować się wychowawcom obecnie zatrudnionym w tych placówkach²⁴.

Mając na uwadze nowe oczekiwania dotyczące kwalifikacji pracowników systemu opieki nad dzieckiem, należałoby również zachęcić wyższe uczelnie prowadzące studia pedagogiczne i psychologiczne do zmiany profilu kształcenia przyszłych i obecnych pracowników tego systemu. Szczególnie pożądane byłoby rozpowszechnienie specjalizacji w zakresie pracy z rodziną²⁵.

Dokonując podsumowania powyższych rozważań należy podkreślić, że ukierunkowanie na rozwój prorodzinnych form opieki nad dzieckiem osieroconym i opuszczonym to połowiczny sukces obecnego systemu pieczy zastępczej. Jego głównym celem i wartością nadrzędną powinna być praca profilaktyczna z rodziną oraz realizacja różnorodnych programów naprawczych w środowiskach lokalnych.

Wszystkie te działania powinny mieć na celu przeciwdziałanie zjawiskom dysfunkcyjności rodziny, a tym samym powinny umożliwiać dzieciom życie i rozwój w ich naturalnych rodzinnych środowiskach. Tym oczekiwaniom wychodzi naprzeciw ustawa regulująca system wsparcia rodziny i pieczy zastępczej.

²⁴ Tamże.

²⁵ Kowalski, W. (2011). Kształcenie pracowników socjalnych w Wyższej Szkole Ekonomii i Innowacji w Lublinie. W: M. J. Jarosz, A. Włoszczak-Szubzda, W. Kowalski (red.), *Problemy starzenia się społeczeństwa, Teoria i Praktyka. Perspektywa Polska i Brytyjska*, Lublin, s. 195.